

## СТАТУС ЗАГОЛОВКА В МОВНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ ДРАМИ

Досліджено особливості заголовків сучасних драматургічних творів, зокрема, запропоновано структурний аналіз заголовків, розкрито питання статусу заголовка щодо художнього тексту, зроблено спробу типологізації назв драматургічних творів, проведено квантитативні підрахунки й виділено найпоширеніші типи заголовків п'єс, з'ясовано функційний потенціал заголовків та їх зв'язок з найважливішими текстовими категоріями (інформативністю, комунікативністю, модальністю, зв'язністю, цілісністю, інтертекстуальністю).

*Ключові слова:* заголовок, текстові категорії, драматургічні твори, концепт, структурна схема заголовка, автор, читач.

**Корольова В. В.**, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. *СТАТУС ЗАГОЛОВКА В ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОЙ ДРАМЫ*

Исследованы особенности заглавий современных драматургических произведений, предложен структурный анализ заглавий, раскрыт вопрос статуса заглавия относительно художественного текста, сделана попытка типологизации названий драматургических произведений, проведены квантитативные подсчеты и выделены наиболее распространенные типы заглавий пьес, выяснен функциональный потенциал заглавий и их связь с самыми важными текстовыми категориями (информативностью, коммуникативностью, модальностью, связностью, целосностью, интертекстуальностью).

*Ключевые слова:* заглавие, текстовые категории, драматургические произведения, концепт, структурная схема заглавия, автор, читатель.

**Koroliova V. V.**, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *THE STATUS OF TITLE IN THE WORLD OF MODERN DRAMA*

The issue of defining the status of title in connection with text has been discussed to this date. Some researchers support the idea that title is a part of a text while others interpret title as a separate element.

The proposed article aims at providing a complex analysis of titles of modern Ukrainian dramatic compositions. The set purpose implies fulfillment of the following tasks: to make structural analysis of the names of modern plays; to define the functional prospects of titles, their connection with major text categories; to separate and to illustrate main types of titles of dramatic compositions. The sources for analysis include 200 plays of more than one hundred Ukrainian playwrights. The title of a composition is an actualisator of almost all text categories, and it is this fact that illustrates the multi-functionality of titles.

Titles are created following particular patterns which are led by general regularities of syntax. Having analyzed titles of dramatic compositions, we can state that the biggest part constitutes titles which are word-combinations. Typology of titles of dramatic compositions as for indication of the object, place, action is presented in four groups: 1) titles connected with proper names of characters of plays; 2) titles that indicate social status of a character or other personal features; 3) titles of plays which demonstrate the place of action; 4) titles which inform the reader about this or that event. Some of analyzed titles are aimed at originality, unexpectedness, provocation.

The prospect of further investigation is the analysis of titles as means of expression of authors' positions in a dramatic composition.

*Key words: title, text categories, dramatic compositions, concept, title's structural scheme, author, reader.*

Питання визначення статусу заголовка щодо тексту до цього часу має дискусійний характер. Одні дослідники обґрунтовують думку щодо заголовка як частини тексту, інші інтерпретують заголовок як самостійний елемент. Низка розвідок подає аналіз двоїстої природи заголовка (наприклад, дослідження Н. Кожиної, Л. Коробової [6; 7]), що дає змогу назві твору бути як відносно самостійним елементом, так і частиною тексту.

Деякі лінгвісти через високу концентрацію інформації в заголовках і багатоплановість їх змісту трактують заголовки як цілісний текст. Витлумачуючи текст, за І. Поповою, як «будь-яке комунікативно значуще, формально й змістово завершене мовленнєве утворення, побудоване з певною прагматичною настановою» [11, с. 149], погоджуємося з думкою Л. Сахарного, який виділяє заголовки в особливу категорію текстів-примітивів, що являють собою своєрідний згорток художнього тексту, який згодом розкриває весь внутрішній потенціал заголовка [12, с. 221]. Отже, у своїй розвідці аналізуватимемо заголовки відносно самостійно від змісту решти драматичного тексту, хоч і не заперечуватимемо амбівалентний характер заголовка, який уможливило інтерпретацію основної частини художнього твору. Системні відношення *заголовок – текст* сформовані на векторі опозиції. З одного боку, заголовок сприймають як дотекстовий автономний мовний елемент, з іншого – як повноправний текстовий компонент, що є його скомпресованим змістом.

У пропонованій статті маємо на *мети* подати комплексний аналіз заголовків сучасних українських драматургічних творів. Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*: зробити структурний аналіз назв сучасних п'єс, з'ясувати функційний потенціал заголовків, їх зв'язок з основними текстовими категоріями, виділити й проілюструвати основні типи заголовків драматургічних творів. Матеріалом для аналізу стали заголовки 200 п'єс понад ста сучасних українських драматургів, серед яких П. Ар'є, А. Багряна, Я. Верещак, А. Крим, Г. Легка, С. Майданська, О. Мардань, О. Миколайчук-Низовець, Н. Неждана, Н. Симчич і багато інших.

Попри широкий спектр дослідження заголовків, в українському мовознавстві не до кінця з'ясованими залишаються питання типології та функціонування заголовків сучасних українських драматургічних творів, що й зумовлює *актуальність* запропонованої роботи.

Заголовок художнього твору уможливує різноманітні авторські інтенції, а саме: 1) відбиває авторське бачення відтворюваних ситуацій, реалізує авторський задум як цілісність, наприклад: «Дивна і повчальна історія» (О. Клименко), «Звичайна історія» (М. Ладю); 2) гармоніює художній текст з його художнім світом (головними героями, часом і простором тощо), наприклад: «Венера в хутрі» (Б. Жолдак), «Азартні ігри» (В. Герасимчук), «Вечір навшпиньках» (І. Бондар-Терещенко); 3) встановлює контакт з адресатом тексту й передбачає його оцінку. Заголовки безпосередньо звернені до адресата тексту, тому поодинокі назви навіть виражені питальними або спонукальними конструкціями, напр.: «Купіть місячну доріжку!» (В. Тарасенко), «Хто дзвонить у двері?» (Б. Мельничук), «Хто підставив Грейс Келлі?» (М.).

Заголовок і текст пов'язують з тема-рема-тичними відношеннями. Назва твору є темою художнього повідомлення. Текст же щодо назви вторинний і за-

звичай є ремою. Як зазначає Н. Кожина, заголовок, проходячи через текст, стає ремою цілого художнього твору, і «функція номінації тексту поступово переходить у функцію предикації тексту» [6, с. 5]. Отже, заголовок – це інтегрована з текстом своєрідна формула для вираження теми та ідеї останнього.

Заголовок художнього твору є «актуалізатором практично всіх текстових категорій» [8, с. 90], саме цим можна пояснити поліфункціональність заголовків. Номінативна функція заголовків пов'язана з категорією інформативності. Заголовок називає п'єсу за темою – однією з основних її ознак, наприклад: «Пенсійні справи» (В. Сердюк), «Вакансія» (В. Пушкаренко). Мовознавець К. Горшкова зазначає, що заголовок як експліцитний знак поверхневої структури тексту є водночас потужним імпліцитним маркером його глибинної структури, тобто концепту [3, с. 175]. Трактуючи концепт тексту як його основну ідею, зауважимо, що наповнення змісту концепту має поступовий характер, оскільки саме в процесі прочитання драми зміст концепту трансформується й збагачується. На думку В. Кухаренка, семантична специфіка заголовка полягає в тому, що в ньому одночасно сконцентровано і конкретизацію, і генералізацію значення: «генералізація пов'язана із залученням до розшифрування заголовка багатьох значущостей різних елементів художнього тексту, що й дає змогу заголовкові стати знаком типового, узагальнювального, знаком концепту» [9, с. 96].

Категорія комунікативності пов'язана з тлумаченням заголовка як такого елементу організаційної структури драми, за допомогою якого відбувається пряма зовнішня комунікація й залишається поза полем дії система внутрішньої комунікації [2, с. 124]. Заголовок – це перший ілюквативний акт, здійснений автором твору, за допомогою якого адресант намагається в максимально стислій формі передати адресатові максимально змістовну інформацію. Зокрема, назва «Пригости мене горіхами» (А. Багряна), що передає своєрідну філософію життя, є закликом автора до читача не контролювати власні бажання, уміти радіти кожній секунді буття, який стає зрозумілим у кінці п'єси. Особливістю назви драматургічного твору є те, що реципієнт не очікує прямої авторської допомоги в декодуванні значення заголовка, подібної тій, яку отримує під час прочитання роману чи поезії.

Категорія цілісності (когерентність) відбита в здатності заголовків відмежовувати один цілісний текст від іншого, що умотивовано делімітативною функцією заголовків. Мовознавець І. Карімова вказує на те, що заголовок – це єдиний обов'язковий атрибут драматургічного твору, який має чітко фіксовану позицію в п'єсі [5]. Будь-який драматичний твір має назву, що є першим словесним знаком п'єси. Наприклад, заголовки «Сповідь з постаменту» (А. Семерякова), «Час відьом» (Лана Ра), як і безліч інших, починають знайомство читача із твором.

Експліцитним є зв'язок заголовка з категорією модальності, виражений через використання конотативної лексики в прямому значенні або ретроспективне оцінне переосмислення заголовка. Ю. Лотман зазначає: «Заголовок співвідноситься з лексико-оцінною темою тексту, і функцію його можна позначити як привертання уваги через вербалізацію описуваної в основному тексті проблеми» [10, с. 10]. Наприклад, назви «Тріумфальна жінка» (Н. Ковалик), «Шляхетний дон» (С. Щученко) передають суб'єктивне авторське ставлення до своїх персонажів.

Категорія зв'язності тексту (когезія) актуалізована за рахунок повтору лексем із заголовка в структурі драматургічного твору. Заголовок художнього тексту є знаком, що потребує постійного повернення до себе, ретроспективного усвідомлення адресатом (читачем) свого значення. Саме цим заголовок пов'язує

початок і кінець драматургічного твору. Так, у п'єсі В. Сердюка й В. Кожелянка «Лізкава» okazіональна лексема *лізкава* зустрічається, крім заголовка, у мові персонажей 10 разів щоразу з іншим асоціативним значенням. Зазначена лексема концентрує на собі увагу читача, чим об'єднує текст драматургічного твору, являючи собою засіб когезії.

Категорія інтертекстуальності умотивована використанням у заголовках драматургічних творів цитат й алюзій на інші твори, зокрема класичні й Біблію. Наприклад: «Є в ангелів – від лукавого» (А. Багряна), «Ромео і Жасмин» (О. Гаврош), «Коломбіна, П'єро, Арлекін» (С. Лелюх), «Аве, Каїн!» (Ю. Табачников).

Крім зазначених вище функцій заголовків художніх творів, лінгвісти виокремлюють також графічно-видільну, атрактивну (рекламно-прагматичну), прогностичну та інші функції.

Графічно-видільна функція властива всім заголовкам і зумовлена залученням паралінгвістичних засобів, зокрема шрифту й візуальних компонентів організації назви твору. За цією функцією вирізняємо назви, у яких автори використовують латиницю, додаткові «нелітерні» символи й знаки, наприклад: «Help» (С. Щученко), «Requiem на замовлення» (С. Самосенко), «YQ» (Ю. Паскар), «Міра+Еріка(a)» (Н. Симчич), «Сто бак\$ів» (С. Ушкалов).

Атрактивна функція пов'язана зі здатністю заголовків привертати увагу читача, бути неочікуваними, виразними, епатажними. Ця функція яскраво виявлена в сучасних назвах українських драм, напр.: «Розібрати М.\*\* на запчастини» (В. Сердюк), «Душа моя зі шрамом на коліні» (Я. Верещак), «Борщ» (Є. Марковський, А. Непиталюк). Так, у п'єсі на дві дії «Краще з'їсти кирпичину» Л. Драбини заголовок, жодна асоціація з яким відсутня в самому тексті драми, тримає читача в постійному напруженні, зацікавленості в тому, чому твір має таку назву. І лише перед самою завісою назва стає своєрідною відповіддю дійових осіб на пропозицію керівника-деспота, коли «усі мовчки витягають руки вперед і показують на замуроване цеглою вікно» [4], ніби говорячи, що «краще з'їсти кирпичину», ніж співпрацювати з вами.

Прогностичну функцію тлумачимо як здатність заголовка будувати у свідомості читача своєрідну проєкцію тексту, уможлививши цим передбачення змісту п'єси. Успішна реалізація цієї функції залежить від контекстного середовища заголовка, що складається зі взаємодії мікроконтексту (лінгвістичного контексту в межах заголовка), макроконтраксту (контексту всього драматичного твору) й екстралінгвістичного контексту (позатекстової життєвої ситуації). Так, назва «Станція» (О. Вітер) може викликати в читача такі передбачення щодо змісту п'єси: «станція метро», «вокзальна станція», «автозаправна станція», «науководослідна станція», «міжпланетна станція», «поштова станція» та ін. Утім під час прочитання тексту може бути втілена лише одна з асоціацій, пов'язаних із заголовком, оскільки дії в драмі розгортаються на станції залізничного вокзалу.

Проаналізовані функції беззаперечно підтверджують думку І. Арнольд, яка відносить заголовок до «сильної позиції тексту» [1, с. 24], оскільки саме назва вбирає концентровану сутність твору, не належачи в цьому разі йому повністю.

Заголовки побудовані за певними моделями, підпорядкованими загальним закономірностям синтаксису. Структурно заголовки поділяємо: 1) на заголовки-словоформи: «Хованка» (Я. Верещак), «Вакансія» (В. Пушкаренко); 2) заголовки-словоз'єднання [11, с. 114]: «Ассо і Піаф» (О. Миколайчук-Низовець), «Авва і Смерть» (О. Танюк); 3) заголовки-словосполучення [Там само, с. 114]: «Азартні

ігри» (В. Герасимчук), «Угода з ангелом» (Н. Неждана); 4) заголовки-речення: «Що Вам до вподоби?» (К. Солов'єнко), «Боги вмирають від нудьги» (А. Багряна). Окремо варто виділити подвійні заголовки, що структурно складаються із двох назв, виражених словосполученнями, словоз'єднаннями або реченнями, наприклад: «Труп на кухні, або Вагітна Лола» (М. Вакула), «Піймати за хвіст бісенятко, або Як вийти заміж» (Т. Іващенко).

Проаналізувавши заголовки драматичних творів, зазначимо, що найбільшу групу становлять назви – словосполучення (52%). Серед них найпоширенішими виявилися прості субстантивні словосполучення з головним компонентом – іменником у називному відмінку, які відповідно до залежного слова розмежовані: а) на субстантивно-ад'єктивні (найбільш вживаний тип словосполучення), наприклад: «Паперові фрегати» (Д. Березіна), «Любий розпусник» (В. Тарасов); б) субстантивно-субстантивні, наприклад: «Танго з пустотою» (Ж. Безп'ятчук), «Дорога до моря» (О. Мацюпа); в) субстантивно-прономінальні (поодинокі приклади вживання), наприклад: «Брате мій» (Я. Верещак). Маловживаними є інші сполучення, а саме: нумеральні, наприклад: «Сім кроків до Голгофи» (О. Гончаров), «Три Ніцше» (Т. Киценко); вербальні: «Грати в ката-мишку» (О. Мардань) та ін. Складні субстантивні поєднання слів, що мають три й більше компонентів, посідають значне місце серед заголовків-словосполучень, наприклад: «Сезон полювання на кохання» (В. Тарасов), «Газовий котел у кредит» (Г. Легка), «Сліди вчорашнього піску» (О. Вітер).

Група заголовків з однослівним компонентом посідає друге місце за частістю (24 %). Чим лаконічніший заголовок, тим більш семантично значущим він є. У зазначеній групі домінують іменники у формі називного відмінка, наприклад: «Кафедра» (В. Врублевська), «Стіна» (О. Шниткіна), «Міміка» (Л. Якимчук); інші словоформи постають поодинокі: «Сподіватись» (Ю. Щербак), «Над часом» (А. Багряна).

Меншою є група, представлена заголовками-реченнями (9 %), наприклад: «Коли повертається дощ» (Н. Неждана), «Стефко продався мормонам» (Я. Верещак), «Неаполь – місто попелюшок» (Н. Ковалик), «Я знаю п'ять імен хлопчиків» (О. Погребінська). Найменш численними виявлено заголовки, виражені словоз'єднанням (3 %), наприклад: «Калина та песиголовці» (Н. Марчук), «Дахи і східці» (К. Тягло); а також подвійні заголовки (6 %): «Вареники, або 18 гризота» (Р. Обшарська), «Повернення, або Баскетбол на двох» (Ю. Паскар), «День пригод, або 32 червня» (В. Сердюк).

Досліджувані заголовки переважно побудовані за такими синтаксичними структурними схемами: N1, A1N1, N1N2, де N – іменник, А – прикметник, цифра вказує на відповідний відмінок, наприклад: «Реторта» (М. Соколян), «Різниця» (А. Вишневський); «Літній сум» (А. Бондаренко), «Єврейський годинник» (С. Кисельов, А. Рушковський); «Жага екстриму» (А. Крим), «Доктрина Менделя» (О. Гончаров), «Допит небіжчика» (І. Негреску).

Класифікація заголовків запропонована багатьма дослідниками й ґрунтується на структурно-граматичних та змістових характеристиках. Услід за О. Кубряковою [8, с. 5–6] подамо типологію назв драматургічних творів за виявом об'єкта зображення, місця, дії, розподіляючи заголовки на чотири групи: 1) назви, пов'язані з власними іменами героїв п'єс: «Летіція» (О. Костецький), «Давид» (В. Лесюк), «Ельза» (Л. Волошин); 2) заголовки, що містять вказівку на соціальний статус героя або інші особистісні характеристики: «Люб'язніший приятель» (О. Гаврош), «Святополк окаянний» (О. Клименко), «Шинкарка»

(С. Новицька); 3) назви п'єс, у яких указано місце дії: «Дачі» (М. Нікітюк), «Coney Island» (В. Махно), «Кавказ» (В. Бобрович); 4) заголовки, що повідомляють про ту чи ту подію: «Вибори біля панелі» (В. Герасимчук), «Неоголошена війна» (О. Заворотній), «Зрада» (С. Майданська).

У квантитативному співвідношенні кількість заголовків першого типу становить 5 %, другого – 15 %, третього – 17 %, четвертого – 24 %. Переважання назв, асоційованих з подіями, місцями та соціальною характеристикою героїв, свідчить про зсув художнього інтересу до сфери соціуму.

Серед аналізованих заголовків виокремлюємо розраховані на оригінальність, неочікуваність, епатаж, наприклад: «Свиняча печінка» (С. Брама), «Пластиліновий метал» (В. Сердюк, В. Кожелянко), «Краще з'їсти кирпичину» (Л. Драбина), «Зніміть з небес офіціанта» (О. Миколайчук-Низовець). Запропоновані епатажні назви, на нашу думку, можна виділити в окремий тип, зазначивши, однак, що подібна характеристика можлива для назв будь-якого типу: «Заповіт цнотливого бабія» (А. Крим) – в основі назви соціальна характеристика героя та подія; «Село. Еволюція (8-й поверх)» (Д. Гуменний) – в основу заголовка покладено місце дії. Отже, зважаючи на численну кількість прикладів таких заголовків (17%), наведений вище тип можна трактувати як самостійний.

Нестандартні авторські заголовки є наслідком праці когнітивних механізмів авторської свідомості, підпорядкованих вибору найоптимальніших мовних форм, «мовленневих рівнянь». «Мовленнєве рівняння» – це слово (словосполучення, речення), що в разі завершення мовленнєвої комунікації дасть змогу адресатові адекватно, повністю декодувати більшість закладених у ньому смислів, а адресантові впевнитися в правильності кодування інформації, уміщеної в мовленнєвому рівнянні [2, с. 126].

Підтверджуючи думку М. Голованевої, зазначимо додатковим типом до класифікації О. Кубрякової групу назв, які містять вказівку на предмет чи явище, що відіграє вирішальну роль у розвитку сюжетної лінії п'єси [2, с. 127]. Наприклад: «Ікона» (П. Ар'є), «Очі лиха» (В. Гітін), «Жетон» (Б. Жолдак), «Портрет» (Р. Кухарук), «Корінь троянди» (Н. Симчич), «Пересажене серце» (В. Фольварочний). Кількісна характеристика цієї групи становить 15 % від загальної кількості аналізованих заголовків. Схожі назви утворені у процесі номінативної діяльності мозку: заголовок цього типу, імпульсивно народжений ще на стадії задуму драми, виявляється найяскравішим з усіх варіантів.

Отже, проаналізувавши заголовки сучасних драматургічних творів, зауважимо, що це особливе лінгвістичне поняття, позначене поліфункціональністю й структурною різноманітністю. Типологія заголовків сучасних п'єс маркована тенденцією до епатажу, нестандартності, виразності. Заголовок є своєрідним «мовленнєвим рівнянням», що не можна розв'язати до кінця, оскільки драматург не може використати жодного мовного засобу для повної передачі бажаного смислу в назві твору. Перспективою подальшого дослідження можна вважати аналіз заголовків як засобів вираження авторської позиції в драматургічному творі.

### Бібліографічні посилання

1. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И. В. Арнольд // Иностран. яз. в шк. – 1978. – № 4. – С. 24–27.

2. **Голованева А. М.** Коммуникативно-когнитивное пространство драмы (на материале русских пьес 1980–2000 годов) : монография / А. М. Голованева. – Астрахань : Изд. дом «Астраханский университет», 2011. – 255 с.
3. **Горшкова К. А.** Роль заглавия-аллюзии в реализации категории интертекстуальности в художественном тексте / К. А. Горшкова, Н. Г. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту. Сер. Романо-германська філологія. – 2005. – № 667. – С. 175–178.
4. **Драбина Л.** Краше з'їсти кирпичину [Електронний ресурс] : п'єса / Л. Драбина. – Режим доступу : <http://litforum.com.ua/index.php?r=11&a=2247>.
5. **Каримова И. Р.** Коммуникативная организация драматического произведения : на материале пьес А. Галича, В. Максимова, А. Вампилова [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Р. Каримова. – Казань, 2004. – 21 с. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/kommunikativnaya-organizatsiya-dramaticheskogo-proizvedeniya>.
6. **Кожина Н. А.** Заглавие художественного произведения : структура, функции, типология : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. А. Кожина. – М., 1986. – 18 с.
7. **Коробова Л. А.** О семантике газетного заголовка / Л. А. Коробова // Иностр. филология. – Алма-Ата, 1975. – Вып. 6. – С. 77–84.
8. **Кубрякова Е. С.** Драматургические произведения как особый объект дискурсивного анализа (к постановке проблемы) / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67. – № 4. – С. 3–10.
9. **Кухаренко В. А.** Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
10. **Лотман Ю. М.** Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
11. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія / І. С. Попова. – Д.: Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
12. **Сахарный Л. В.** Тексты-примитивы и закономерности их порождения / Л. В. Сахарный // Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М., 1986. – С. 221–237.

*Надійшла до редколегії 15.02.14*